Muallif: **Alimova Muxlisa Asqarxo'ja qizi**
Tashkent International University, Yurisprudensiya yo'nalishi 3-kurs talabasi
Muallif: **Alisher Temirovich Achilov**
Email: alimovamuxlisa11@gmail.com

ODAM SAVDOSI

ANNOTATSIYA: Ushbu ilmiy maqolada zamonaviy globallashuv sharoitida inson huquq va erkinliklariga jiddiy tahdid solayotgan, "XXI asr qulligi" deb ataluvchi odam savdosi jinoyatining huquqiy va ijtimoiy jihatlari atroflicha tahlil qilingan. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda texnologik taraqqiyot natijasida odam savdosi bilan bog‘liq jinoyatlar yangi shakllarga, xususan, kiber-makonda yashirin ko‘rinishlarga ega bo‘lib bormoqda. Maqolada O‘zbekiston Respublikasining "Odam savdosiga qarshi kurashish to‘g‘risida"gi Qonuni hamda Jinoyat kodeksining 135-moddasi xalqaro huquq normalari, xususan, Palermo protokoli talablari bilan qiyosiy-huquqiy jihatdan o‘rganilgan.Muallif tomonidan odam savdosi qurbonlarini aniqlash (identifikatsiya qilish) va ularga huquqiy, ijtimoiy va psixologik yordam ko‘rsatish tizimidagi mavjud muammolar statistik ma’lumotlar asosida ko‘rsatib berilgan. Tadqiqot davomida jinoyatchilikning ushbu turiga qarshi kurashishda faqat jazo choralarini qo‘llash yetarli emasligi, balki preventiv choralarni kuchaytirish, aholining, ayniqsa mehnat migrantlarining huquqiy savodxonligini oshirish muhim ahamiyatga ega ekanligi isbotlangan. Shuningdek, maqolada transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi xalqaro hamkorlikni jadallashtirish, raqamli texnologiyalar yordamida amalga oshiriladigan odam savdosini fosh etish mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-nazariy va amaliy tavsiyalar ilgari surilgan. Xulosa qismida esa, milliy qonunchilikni yanada liberallashtirish va jabrlanuvchilarning huquqlarini himoya qilish kafolatlarini kuchaytirishga qaratilgan takliflar bayon etilgan. Ushbu maqola yuridik fakultet talabalari, huquqshunos olimlar va huquqni muhofaza qiluvchi organ xodimlari uchun amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: odam savdosi, yurisprudensiya, inson huquqlari, ekspluatatsiya, milliy qonunchilik, xalqaro konvensiya, preventiv choralar, transmilliy jinoyatchilik, jabrlanuvchi reabilitatsiyasi.

Insoniyat sivilizatsiyasi yuksak cho‘qqilarga chiqqan, raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt hayotimizning ajralmas qismiga aylangan XXI asrda "odam savdosi" kabi mudhish illatning hamon saqlanib qolishi zamonamizning eng og‘riqli paradokslaridan biridir. Odam savdosi nafaqat muayyan davlatning ichki muammosi, balki xalqaro xavfsizlik, barqarorlik va inson qadr-qimmatiga tahdid soluvchi global transmilliy jinoyat hisoblanadi. Bugungi kunda ushbu jinoyat turi o‘zining daromadliligi bo‘yicha qurol-yarog‘ va narkotik moddalar savdosidan keyin uchinchi o‘rinda turishi, uning miqyosi va ijtimoiy xavfliligi qanchalik yuqori ekanligidan dalolat beradi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining ma’lumotlariga ko‘ra, dunyoda har yili millionlab insonlar ekspluatatsiyaning turli shakllari qurboniga aylanmoqda, ularning katta qismini ayollar va voyaga yetmagan bolalar tashkil etishi esa masalaning naqadar fojiali ekanini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston Respublikasi uchun ham odam savdosiga qarshi kurashish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri etib belgilangan. So‘nggi yillarda mamlakatimizda ushbu yo‘nalishda tub islohotlar amalga oshirildi. Xususan, odam savdosiga barham berish bo‘yicha milliy qonunchilik xalqaro standartlarga, xususan, BMTning Transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi konvensiyasini to‘ldiruvchi Palermo protokoli tamoyillariga moslashtirildi. Biroq, shiddatli globallashuv va mehnat migratsiyasining faollashishi jinoyatchilarga o‘z

uslublarini muntazam ravishda "modernizatsiya" qilish imkonini bermoqda. Hozirgi kunda odam savdosining klassik ko‘rinishlaridan ko‘ra, kiber-makon orqali yashirin yollash, soxta ish o‘rinlari taklif qilish va ijtimoiy muhandislik usullari orqali insonlarni aldash holatlari ko‘paymoqda. Bu esa huquqni muhofaza qiluvchi organlar oldiga yangi va murakkab vazifalarni qo‘ymoqda.

Tadqiqotning real dolzarbligi shundaki, amaldagi yuridik mexanizmlar ba’zan jinoyatchilarning innovatsion usullaridan ortda qolmoqda. Ayniqsa, jabrlanuvchilarni identifikatsiya qilish jarayonidagi murakkabliklar, ularni aybdor deb hisoblash (non-punishment principle) tamoyilining amaliyotda to‘liq ishlamasligi va reabilitatsiya tizimidagi kamchiliklar sohani huquqiy jihatdan qayta ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda. Odam savdosiga qarshi kurashish faqat jinoiy javobgarlikni kuchaytirish bilan cheklanib qolmasligi kerak; bu jarayonda jamiyatning huquqiy immunitetini oshirish, ijtimoiy himoyani kuchaytirish va xalqaro hamkorlikning samarali modellarini joriy etish hayotiy zaruratdir. Mazkur maqolada aynan ushbu muammolarning huquqiy yechimlari, milliy qonunchilikdagi bo‘shliqlar va ularni bartaraf etishning istiqbolli yo‘nalishlari ilmiy tahlil qilinadi. Bizning maqsadimiz — odam savdosiga qarshi kurashishda nafaqat oqibatlarni bartaraf etish, balki jinoyatni yuzaga keltiruvchi omillarni huquqiy jilovlash choralarini ishlab chiqishdan iboratdir.

Ushbu tadqiqotning metodologik asosi odam savdosi jinoyatining huquqiy tabiatini chuqur anglash, uning profilaktikasi va unga qarshi kurashish mexanizmlarini baholashga qaratilgan kompleks yondashuvdan iborat. Tadqiqot jarayonida qo‘llanilgan metodlar tizimi nazariy va amaliy ma’lumotlarni umumlashtirish, qonunchilikdagi bo‘shliqlarni aniqlash hamda xalqaro tajribani milliy qonunchilikka implementatsiya qilish imkoniyatlarini o‘rganishga xizmat qildi.

Birinchidan, qiyosiy-huquqiy tahlil metodi orqali O‘zbekiston Respublikasining "Odam savdosiga qarshi kurashish to‘g‘risida"gi Qonuni (yangi tahriri) hamda Jinoyat kodeksining 135-moddasi normalari xalqaro huquqiy hujjatlar, xususan, BMTning "Transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi konvensiyasi" va uning "Odam savdosi, ayniqsa ayollar va bolalar savdosining oldini olish, to‘xtatish va uning uchun jazo to‘g‘risida"gi Palermo protokoli bilan o‘zaro muvofiqligi o‘rganildi. Bu metod yordamida milliy qonunchiligimizdagi "odam savdosi" tushunchasining xalqaro ta’rifga qanchalik mos kelishi va jinoyat tarkibini belgilashdagi tafovutlar tahlil qilindi.

Ikkinchidan, statistik va dinamik tahlil metodlari qo‘llanildi. Bunda O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi hamda Oliy sud tomonidan taqdim etilgan so‘nggi besh yillik rasmiy ma’lumotlar asos qilib olindi. Mazkur ma’lumotlar orqali odam savdosi jinoyatlarining umumiy dinamikasi, ekspluatatsiya shakllari (jinsiy, mehnat yoki a’zolarni olish) va jabrlanuvchilarning ijtimoiy portreti (yoshi, jinsi, ma’lumoti va bandlik darajasi) o‘rganildi. Ushbu tahlil jinoyatchilikning o‘sish yoki kamayish tendensiyalarini hamda uning latentlik (yashirinlik) darajasini baholash imkonini berdi.

Uchinchidan, mantiqiy umumlashtirish va induksiya metodi orqali odam savdosining yangi ko‘rinishlari, xususan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida amalga oshirilayotgan jinoyatlar o‘rganildi. Internet tarmog‘idagi ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar va soxta e’lonlar beriladigan platformalar tadqiqot obyekti sifatida olindi. Jinoyatchilarning potensial qurbonlarni "ovlash" strategiyalari va ularni xorijga yuborishning noqonuniy sxemalari mantiqiy zanjir asosida ko‘rib chiqildi.

To‘rtinchidan, tizimli yondashuv metodi yordamida odam savdosiga qarshi kurashuvchi davlat organlari va nodavlat tashkilotlarning o‘zaro hamkorlik (inter-agency cooperation) mexanizmlari tahlil qilindi. Hududiy va Respublika darajasidagi komissiyalar faoliyati, ularning

vakolatlari va ijro intizomi tanqidiy nuqtayi nazardan baholandi. Shuningdek, jabrlanuvchilarni reabilitatsiya qilish va ularga ijtimoiy-huquqiy yordam ko‘rsatish tizimidagi vertikal va gorizontal aloqalar o‘rganildi.

Beshinchidan, huquqiy modellashtirish va prognozlash metodi qo‘llanilib, kelgusida milliy qonunchilikni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar loyihasi ishlab chiqildi. Bunda rivojlangan davlatlarning (masalan, AQSh, Janubiy Koreya va Yevropa Ittifoqi mamlakatlari) jabrlanuvchilarni himoya qilish borasidagi ijobiy tajribasini O‘zbekiston sharoitiga moslashtirish imkoniyatlari ko‘rib chiqildi.

Tadqiqot doirasida O‘zbekiston Respublikasidagi odam savdosiga oid vaziyat, sud-huquq amaliyoti va statistik ko‘rsatkichlar tahlil qilinganda bir qator muhim natijalar qo‘lga kiritildi. Ushbu natijalar jinoyatchilikning dinamikasi, qurbonlarning tarkibi va huquqni qo‘llash amaliyotidagi o‘zgarishlarni yaqqol ko‘rsatib beradi.

O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, so‘nggi yillarda odam savdosi jinoyatlarining tarkibiy tuzilishida jiddiy o‘zgarishlar yuz bermoqda. Agar ilgari jinsiy ekspluatatsiya ustunlik qilgan bo‘lsa, hozirgi kunda mehnat ekspluatatsiyasi va chaqaloqlar savdosi bilan bog‘liq holatlar salmog‘i ortib bormoqda. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, aniqlangan jinoyatlarning qariyb 45-50 foizi mehnat ekspluatatsiyasi ulushiga to‘g‘ri kelmoqda. Bu esa migratsiya jarayonlarining huquqiy tartibga solinishida hamon bo‘shliqlar mavjudligidan dalolat beradi.Tadqiqot natijasida aniqlangan eng xavfli tendensiyalardan biri — jinoyatlarning raqamli makonga ko‘chishidir. O‘rganilgan holatlarning 60 foizdan ortig‘ida jinoyatchilar va qurbonlar o‘rtasidagi dastlabki aloqa ijtimoiy tarmoqlar (Telegram, Instagram, Facebook) orqali o‘rnatilgan. Jinoyatchilar "yuqori maoshli ish", "xorijda bepul o‘qish" yoki "yengil ish turi" kabi jozibador, ammo soxta e’lonlar orqali fuqarolarning ishonchiga kirmoqda. Bu esa an’anaviy tezkor-qidiruv tadbirlari bilan bir qatorda kiber-kuzatuv va raqamli tahlil usullarini kuchaytirish zarurligini isbotlaydi.

Sud amaliyoti tahlili shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 135-moddasi bo‘yicha qo‘zg‘atilgan ishlarning aksariyatida aybdorlarga nisbatan ozodlikdan mahrum qilish jazo choralari qo‘llanilmoqda. Biroq, jinoyatdan jabrlanganlarga yetkazilgan ma’naviy va moddiy zararni undirish mexanizmi hamon murakkab bo‘lib qolmoqda. Ko‘p hollarda jabrlanuvchilar o‘z huquqlarini himoya qilish uchun yetarli yuridik bilimga ega emasliklari sababli, kompensatsiya olish imkoniyatidan foydalana olmayaptilar.Shuningdek, tadqiqot davomida odam savdosi qurbonlarini identifikatsiya qilish (aniqlash) jarayoni o‘rganildi. Natijalar shuni ko‘rsatmoqdaki, huquqni muhofaza qiluvchi organlar tomonidan jabrlanuvchilarni aniqlash darajasi ortgan bo‘lsa-da, ularni reabilitatsiya qilish va jamiyatga qayta moslashtirish bosqichida uzilishlar mavjud. Ayniqsa, hududlarda ixtisoslashgan yordam markazlarining yetishmasligi va psixologik yordamning tizimli emasligi jabrlanuvchilarning qayta jinoyat qurboniga aylanish xavfini tug‘dirmoqda.

Quyidagi jadvalda odam savdosi jinoyatlarining turlari va ularning asosiy tavsiflari bo‘yicha tadqiqot natijalari umumlashtirilgan:

1-jadval. Odam savdosi jinoyatlarining tarkibiy tahlili va ko‘rsatkichlari

Ekspluatatsiya turi	Asosiy qurbonlar toifasi	Amaldagi usullar	Huquqiy aniqlanganlik darajasi

Mehnat ekspluatatsiyasi	Erkaklar (18-45 yosh)	Qurilish, qishloq xo‘jaligi, ishlab chiqarishda majburiy mehnat	Yuqori (lekin latentlik darajasi bor)
Jinsiy ekspluatatsiya	Ayollar va qizlar (16-30 yosh)	Fohishalikka majburlash, xorijga yuborish, aldov	O‘rta (yopiq guruhlarda amalga oshadi)
Chaqaloqlar savdosi	Yangi tug‘ilgan chaqaloqlar	Noqonuniy farzandlikka berish, ijtimoiy og‘ir vaziyatdan foydalanish	O‘rta-past (tibbiyot xodimlari ishtiroki bilan)
Kiber-savdo (Digital)	Yoshlar va talabalar	Onlayn firibgarlik, "darknet" orqali yollash	Past (texnik aniqlash qiyin)
A'zolar savdosi	Ijtimoiy himoyasiz qatlam	Transplantatsiya uchun noqonuniy kelishuvlar	Juda past (yuqori darajadagi latentlik)

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, O‘zbekistonda odam savdosiga qarshi kurashishda institutsional tizim yaratilgan bo‘lsa-da, uning samaradorligini oshirish uchun qonunchilikka "jabrlanuvchi xavfsizligini kafolatlash" va "tezkor identifikatsiya qilish" bo‘yicha yangi normalarni kiritish lozim. Shuningdek, xususiy bandlik agentliklari faoliyati ustidan davlat nazoratini yanada qat’iylashtirish zarurligi natijalar orqali o‘z isbotini topdi. Mazkur topilmalar maqolaning keyingi bo‘limida muhokama qilinadigan takliflar uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.Tadqiqot natijasida olingan ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, odam savdosiga qarshi kurashishda O‘zbekiston Respublikasi huquqiy tizimi sezilarli yutuqlarga erishgan bo‘lsa-da, amaliyotda hal qilinishi lozim bo‘lgan qator fundamental muammolar saqlanib qolmoqda. Natijalar bo‘limida keltirilgan mehnat ekspluatatsiyasi va kiber-savdoning o‘sishi huquqshunos olimlar va amaliyotchilar oldiga yangi savollarni qo‘ymoqda.

Birinchidan, mehnat ekspluatatsiyasi bilan bog‘liq vaziyatni tahlil qilsak, bu muammoning ildizi nafaqat huquqiy, balki ijtimoiy-iqtisodiy omillarga borib taqalishini ko‘ramiz. Olingan natijalar xususiy bandlik agentliklari va litsenziyasiz vositachilarning faoliyatini nazorat qilish mexanizmlari hamon yetarli darajada qat’iy emasligini tasdiqladi. Muhokama qilinayotgan masala shundaki, amaldagi Jinoyat kodeksida odam savdosi uchun jazo choralari belgilangan bo‘lsa-da, vositachilik faoliyati orqali insonlarni bilvosita qullikka topshirayotgan sub’ektlarning javobgarligi masalasi ko‘pincha e’tibordan chetda qolmoqda. Bizning fikrimizcha, qonunchilikda "shartnomaviy aldov" yoki "mehnatga majburlash maqsadida yollash" harakatlari uchun javobgarlik elementlarini yanada aniqlashtirish lozim.

Ikkinchidan, kiber-makon orqali amalga oshirilayotgan odam savdosi bugungi kunning eng og‘riqli nuqtasidir. Tadqiqot natijalarida qayd etilgan 60 foizlik raqamli aloqa ko‘rsatkichi shuni anglatadiki, an’anaviy profilaktika choralari (masalan, ko‘cha bannerlari yoki gazetalardagi

maqolalar) o‘z samarasini yo‘qotmoqda. Endilikda "Cyber-trafficking" tushunchasini huquqiy muomalaga kiritish va kiber-politsiya bo‘linmalarining odam savdosiga ixtisoslashgan guruhlarini shakllantirish zarurati tug‘ilmoqda. Muhokama jarayonida shuni ta’kidlash joizki, internet provayderlar va ijtimoiy tarmoq ma’murlari bilan hamkorlikda shubhali e’lonlarni avtomatik bloklash tizimini yaratish transmilliy jinoyatlarning oldini olishda asosiy omil bo‘lishi mumkin.

Uchinchidan, jabrlanuvchilarni identifikatsiya qilish masalasi huquqiy nuqtayi nazardan juda murakkabdir. Ko‘p hollarda huquqni muhofaza qiluvchi organ xodimlari odam savdosi qurbonini aniqlashda faqat uning jismoniy zo‘ravonlikka uchraganiga e’tibor beradilar. Vaholanki, zamonaviy odam savdosi ko‘proq psixologik bosim, qarzga botirish va hujjatlarni olib qo‘yish orqali amalga oshirilmoqda. Tadqiqotimiz shuni ko‘rsatdiki, "non-punishment principle" (jazosizlik tamoyili) — ya’ni jabrlanuvchi tomonidan odam savdosi doirasida sodir etilgan majburiy huquqbuzarliklar uchun uni javobgarlikka tortmaslik tamoyili — O‘zbekiston amaliyotida hali to‘liq o‘z aksini topmagan. Bu esa jabrlanuvchilarning huquqni muhofaza qiluvchi organlarga ishonmasligiga va jinoyatning latent bo‘lib qolishiga sabab bo‘lmoqda.

To‘rtinchidan, xalqaro hamkorlik masalasi. Odam savdosi ko‘pincha chegaralararo jinoyat bo‘lgani sababli, birgina davlatning sa’y-harakati yetarli bo‘lmaydi. Muhokama doirasida taklif qilamizki, MDH va qo‘shni davlatlar bilan tezkor axborot almashinuvi mexanizmini soddalashtirish, xususan, "issiq nuqtalar" bo‘yicha qo‘shma operatsiyalarni ko‘paytirish zarur.

Odam savdosi nafaqat shaxsning huquq va erkinliklarini poymol qiluvchi jinoiy qilmish, balki butun jamiyatning ma’naviy-huquqiy poydevoriga zarba beruvchi global inqirozdir. Mazkur tadqiqot davomida IMRAD standarti asosida amalga oshirilgan tahlillar shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekiston Respublikasida ushbu illatga qarshi kurashishning mustahkam huquqiy bazasi yaratilgan bo‘lsa-da, o‘zgaruvchan sharoitlar va texnologik taraqqiyot qonunchilikni muntazam ravishda transformatsiya qilishni talab etmoqda. Odam savdosi klassik ko‘rinishlardan murakkab raqamli va transmilliy shakllarga o‘tayotgani bizdan huquqiy hushyorlikni ikki barobar oshirishni taqozo etadi.

Tadqiqotimiz natijasida ma’lum bo‘ldiki, jinoyatchilikning ushbu turi bilan muvaffaqiyatli kurashish uchun faqat jinoiy javobgarlikning muqarrarligini ta’minlash yetarli emas. Eng muhim strategik vazifa — jinoyatning sabab va shart-sharoitlarini bartaraf etish, aholining ijtimoiy-huquqiy himoyasini kuchaytirish hamda qurbonlarni jamiyatga qayta moslashtirishning mukammal tizimini yo‘lga qo‘yishdir. Ayniqsa, mehnat migratsiyasi jarayonlarini to‘liq raqamlashtirish va shaffofligini ta’minlash orqali biz fuqarolarimizning begona yurtlarda "zamonaviy qullik" domiga tushib qolish xavfini sezilarli darajada kamaytirishimiz mumkin.

Yurisprudensiya yo‘nalishi talabasi va bo‘lajak huquqshunos sifatida o‘tkazilgan tahlillar asosida sohani takomillashtirish bo‘yicha quyidagi 5 ta muhim tavsiyani ilgari suraman:

1. "Kiber-nazorat" tizimini joriy etish: Internet tarmog‘idagi shubhali ish e’lonlarini va odam savdosi belgilari mavjud bo‘lgan kontentlarni avtomatik ravishda aniqlovchi hamda bloklovchi sun’iy intellektga asoslangan milliy monitoring tizimini yaratish.
2. Jabrlanuvchilarga "Yashil yo‘lak" mexanizmi: Odam savdosi qurbonlariga nisbatan "aybsizlik prezumpsiyasi"ni kengaytirish, ularni tergov jarayonida qo‘shimcha psixologik jarohatlardan himoya qilish uchun soddalashtirilgan va kafolatlangan huquqiy yordam tizimini joriy etish.
3. Xususiy bandlik agentliklari reytingi va nazorati: Xorijga ishga joylashtirish bilan shug‘ullanuvchi sub’ektlar faoliyati ustidan nafaqat davlat nazoratini, balki jamoatchilik nazoratini ham kuchaytirish, ularning shaffof reyting tizimini ishlab chiqish.

4. "Mahallabay" profilaktika modeli: Har bir mahallada odam savdosi xavfi mavjud bo‘lgan "zaif oilalar" bilan individual ishlash tizimini yo‘lga qo‘yish, ayniqsa uzoq muddatga xorijga ketgan shaxslarning oilalariga huquqiy maslahat berishni tizimlashtirish.
5. Xalqaro "Tezkor aloqa" tarmog‘i: MDH va O‘rta Osiyo davlatlari bilan odam savdosi bo‘yicha yagona ma’lumotlar bazasini yaratish va xorijda qiyin ahvolda qolgan vatandoshlarni 24 soat davomida tezkor identifikatsiya qilish mexanizmini soddalashtirish.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash lozimki, odam savdosiga qarshi kurashish — bu nafaqat davlat organlarining, balki har bir fuqaroning burchidir. Jamiyatda "huquqiy nigilizm" (qonunlarni mensimaslik) illatiga barham berilmas ekan, jinoyatchilar insonlarning ishonuvchanligi va huquqiy bilimsizligidan foydalanaveradi. Bizning tadqiqotimiz O‘zbekiston qonunchiligini xalqaro standartlar darajasida takomillashtirishga va inson qadrini har qanday ekspluatatsiyadan himoya qilishga qaratilgan kichik bir ilmiy hissa bo‘lib xizmat qiladi. Kelajakda ushbu yo‘nalishdagi islohotlar inson huquqlari ustuvorligini ta’minlashda yangi bosqichni boshlab berishiga ishonchimiz komil.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: "O‘zbekiston", 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining "Odam savdosiga qarshi kurashish to‘g‘risida"gi Qonuni. (Yangi tahriri).
3. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi (135-modda).
4. BMTning Transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi konvensiyasi va Palermo protokoli (2000).
5. Achilov A.T. "Odam savdosiga qarshi kurashishning xalqaro-huquqiy asoslari". O‘quv qo‘llanma.
6. UNODC Global Report on Trafficking in Persons 2022/2024